

УДК 377.3(477.63)«19»

С. Л. Прокопенко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПЕРШЕ КАТЕРИНОСЛАВСЬКЕ КОМЕРЦІЙНЕ УЧИЛИЩЕ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК

Висвітлено передумови створення 1-го Катеринославського комерційного училища та основні напрями його розвитку у 1901–1917 рр.: формування педагогічного колективу, організація навчально-виховного процесу, розвиток матеріальної бази, джерела фінансування. Особливу увагу приділено діяльності опікунської ради та педагогічного комітету училища.

Ключові слова: Катеринославське комерційне училище, купецьке товариство, опікунська рада, педагогічний комітет.

С. Л. Прокопенко

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ПЕРВОЕ ЕКАТЕРИНОСЛАВСКОЕ КОММЕРЧЕСКОЕ УЧИЛИЩЕ: СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ

Освещены предпосылки создания 1-го Екатеринославского коммерческого училища и основные направления его развития в 1901–1917 гг.: формирование педагогического коллектива, организация учебно-воспитательного процесса, развитие материальной базы, источники финансирования. Особое внимание уделено деятельности попечительского совета и педагогического комитета училища.

Ключевые слова: Екатеринославское коммерческое училище, купеческое общество, попечительский совет, педагогический комитет.

S. L. Prokopenko

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

FIRST KATERYNOSLAV COMMERCIAL COLLEGE: FORMATION AND DEVELOPMENT

The prerequisites for the creation of the First Katerynoslav commercial college and the main directions of its development in 1901–1917 are explained. Considerable attention is paid to the analysis of the first stage of the formation of the college (June 1899 – June 1901), when the basic organizational issues were resolved. They were related to the opening of the college: the merchant society was created, the Board of Trustees was elected, a special charge of guild and industrial certificates on college was introduced, a plot of land was given and the construction of the premises started, the Statute of the College

was approved and its Director was appointed. On the consideration of the activities of the College on the second stage the main formation of the teaching staff, organization of the educational process, development of material resources, funds sources: income from industrial and trading fees, tuition fees and charitable contributions are described. Special attention is paid to the activities of the Trusteeship Council and the pedagogical Committee of the school.

Keywords: Katerynoslav commercial college, merchant society, Board of Trustees, pedagogical Committee.

В останні роки посилюється інтерес дослідників до історії розвитку середньої освіти Катеринославської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. Ці питання розглядаються як у загальному контексті діяльності земств та міського самоврядування (О. С. Дворецька, А. І. Лохматова, С. Й. Татарінов), так і в плані дослідження становлення та розвитку окремих навчальних закладів (С. І. Козиряцька, В. Д. Мирончук, М. П. Чабан, Т. А. Чуднова). Значне місце висвітленню розвитку середньої освіти в Катеринославі відведено також в історії Дніпропетровського національного університету та нарисах історії Дніпропетровська, що побачили світ у різні часи. Разом з тим, розвитку 1-го Катеринославського комерційного училища присвячені лише декілька статей (В. І. Лазебник [8] та М. П. Чабана [11; 12]) у періодичних виданнях.

Метою дослідження є висвітлення передумов створення 1-го Катеринославського комерційного училища та основних напрямів його розвитку у 1901–1917 рр., зокрема розкрити процес формування педагогічного колективу, особливості організації навчально-виховного процесу, охарактеризувати розвиток матеріальної бази училища та джерела його фінансування, з'ясувати роль опікунської ради та педагогічного комітету в розвитку училища.

Кінець XIX – початок XX ст. позначилися активним розвитком комерційної освіти в Україні. У квітні 1896 р. з ініціативи міністра фінансів С. Ю. Вітте Державна рада прийняла Положення про комерційні навчальні заклади, у тому числі комерційні училища – новий тип навчальних закладів, які, даючи хорошу підготовку в галузі спеціальних наук (на які відводилось 5–6 % навчального часу), водночас краще, ніж будь-яка інша середня школа (гімназії, реальні училища) виконували завдання загальної середньої освіти. У 1897 р. в Росії було відкрито перші п'ять комерційних училищ, а наприкінці XIX ст. тільки в Україні їх діяло вже шість [2, с. 124; 7].

Ініціатива відкриття комерційного училища в Катеринославі належала окружному інспектору міністерства фінансів Д. Д. Мореву, який, перебуваючи у червні 1899 р. в Катеринославі, звернувся до

міського голови І. Г. Грекова, губернатора князя П. Д. Святополк-Мирського, колишнього свого слухача, купця І. І. Тіссена, відомого катеринославського підприємця М. С. Копилова, з проханням надати сприяння започаткуванню в місті комерційного училища. 20 червня 1899 р. губернатор скликав нараду представників міста, губернського і повітового земств та місцевого купецтва. На зборах були присутні: міський голова І. Г. Греков, гласний міської думи А. Я. Толстіков, купці 1-ї та 2-ї гільдій Я. Г. Гололобов, М. Ю. Карпас, М. С. Копилов, М. В. Майданський, Ф. Н. Мірошніченко, С. П. Палей, І. І. Тіссен та голова губернської земської управи В. І. Карпов. Було вирішено звернутися до місцевої громадськості і торговельно-промислових закладів з відозвою про пожертвування для утворення фонду на будівництво будівлі училища та його обладнання [3, с. 7–8].

З учасників засідання була утворена комісія під головуванням князя П. Д. Святополк-Мирського, яка мала забезпечити проведення всіх заходів щодо відкриття училища і його матеріального забезпечення. 16 вересня 1899 р. відбулися перші купецькі збори у складі 52 купців Катеринослава, на яких було вирішено відкрити комерційне училище і встановити особливий збір з гільдейських і промислових свідоцтв на його користь. У свою чергу міська дума у жовтні 1899 р. за пропозицією А. Я. Толстікова асигнувала на будівництво приміщення 25 тис. крб. Значні суми на облаштування училища дали катеринославські губернське й повітове земства (відповідно 6 та 18 тис. крб.) [3, с. 9, 12].

На зборах купецтва 8 листопада 1899 р. за зразком статуту 1-го Київського комерційного училища було затверджено проект статуту майбутнього училища, який за сприяння П. Д. Святополк-Мирського 22 квітня 1900 р. був затверджений міністром фінансів С. Ю. Вітте. 2 травня 1900 р. було утворено купецьке товариство, а купецьким старостою обрано А. Я. Толстікова. 27 серпня 1900 р. збори купецького товариства обрали склад опікунської ради училища: головою Ради майже одногосло було обрано А. Я. Толстікова, а членами ради – М. Ю. Карпаса, М. С. Копилова, М. В. Майданського, Д. В. Пчолкіна, І. І. Тіссена, і кандидатами до них А. Я. Кудрявцева, М. М. Мірошніченка, С. Ф. Палія та А. Д. Шершевера.

Крім того, за обранням Катеринославської міської думи, до складу опікунської ради увійшов в якості представника міста І. М. Алексеєнко. У вересні склад ради був затверджений міністром фінансів. Що стосується встановлених купецьким товариством, а потім і міською думою, зборів з торговельних документів, то вони були затверджені міністерством 8 березня 1901 р., причому міністерство відокремило встановлення тимчасових зборів на 6 років від постійних, встановлених на весь час існування комерційного училища [3, с. 13–14].

На першому засіданні опікунської ради 17 листопада 1900 р. було прийнято рішення клопотатися перед Катеринославської міською думою про відведення для спорудження будівлі училища ділянки на Острожній площі, де був циклодром, розміром у 50 сажнів у ширину і завдовжки відповідно до розміру ділянки по вул. Польовій (нині пр. Кірова). Але, Дума своїми рішеннями від 18 грудня 1900 р. та від 16 серпня і 18 липня 1901 р., надала іншу ділянку розміром 2 421 кв. саж., прилеглу до міського саду з боку Острожної площі, поруч з міським розплідником (праворуч від нинішнього Ділового центру). Спочатку передбачалося тимчасово розмістити училище в будинку А. І. Гурєєва на Троїцькій площі, але виявилася низка незручностей, тому рада вирішила побудувати тимчасову будівлю на відведеній ділянці. 7 квітня 1901 р. у присутності І. М. Алексеєнка, А. Я. Толстікова, І. І. Тіссена відбулася розбивка місця під майбутню будівлю училища, а 19 квітня було розпочато й саме будівництво. Воно відбувалося під наглядом голови опікунської ради А. Я. Толстікова і членів Ради М. Ю. Карпаса і І. І. Тіссена підрядником Х. І. Розенбергом під керівництвом міського архітектора Д. С. Скоробогатова [3, с. 14].

Важливою проблемою був вибір керівника нового навчального закладу. Опікунська рада, розглянувши низку кандидатур на посаду директора училища, у квітні 1901 р. зупинила свій вибір на колезькому раднику А. С. Синявському, який займав посаду директора Білостоцького комерційного училища. А. С. Синявський – відомий український педагог, історик, географ, статистик, закінчив Київський університет, був учнем В. Б. Антоновича й товаришем М. С. Грушевського, учасником української студентської громади в Києві, а потім в Одесі, прихильником ідей М. П. Драгоманова. Після закінчення університету продовжував студії в Новоросійському (Одеському) університеті та за кордоном (Німеччина). Набув значний досвід роботи, працюючи в 1893–1898 рр. в Одеському і Варшавському університетах, потім директором комерційного училища в Білостоку. Після закінчення навчального року А. С. Синявський височайшим наказом по цивільному відомству від 1 червня 1901 р. був переведений на посаду директора Катеринославського комерційного училища [4, с. 23; 5, с. 19].

Офіційне відкриття Катеринославського комерційного училища відбулося 17 вересня 1901 р. у день Святих Віри, Надії, Любові та матері їх Софії. Принципи організації навчального процесу та в цілому діяльності училища визначав його Статут. Відповідно до Статуту метою училища визначалося «надання учням загальної і комерційної освіти». Навчання було розраховане на сім років, з яких п'ять класів мали бути загальними і два – спеціальними. В училищі мали викладатися: Закон Божий, російська мова і словесність, французька і німець-

ка мови, історія, географія, математика, фізика, природнича історія, комерційна арифметика, бухгалтерія теоретична і практична, комерційна кореспонденція російською та іноземними мовами, політична економія, законодавство переважно торговельне й промислове, хімія і товарознавство з технологією, а також проводилися практичні заняття в лабораторії з хімії і товарознавства, комерційна географія, каліграфія, малювання і гімнастика. Обсяг викладання предметів і розподіл їх по класах визначався навчальним планом і програмами, які склалися опікунською радою і подавалися нею на затвердження міністра фінансів. Навчальний рік починався з 16 серпня і тривав до 1 червня [14, с. 2–3].

Статут визначав, що до училища мали прийматися переважно діти катеринославського купецтва без різниці віросповідання, якщо залишалися вільні місця, то учнями могли стати діти інших станів мешканців Катеринослава. В останню чергу приймалися діти іногородніх батьків, але перевага надавалася дітям купців. До першого класу приймалися діти з 10-літнього віку, але не старше 12 років. Вимоги до рівня знань встановлювалися відповідно до вимог до вступників до першого класу реального училища. Учнями підготовчого класу могли стати діти не молодше 8 і не старше 11 років. Обсяг знань, необхідних для прийому у підготовчий клас, встановлювався педагогічним комітетом і через опікунську раду подавався на затвердження міністра фінансів. Передбачалося, що в підготовчих і загальних класах мало бути не більше 40 учнів, а в спеціальних не більше 30. У разі більшої кількості учнів класи поділялися на паралельні відділення. Учні, які успішно закінчували повний курс училища, отримували звання особистого почесного громадянина, тим, хто закінчував з відзнакою, надавалося звання кандидата комерції [14, с. 3–5].

Загальне завідування справами училища покладалося на опікунську раду у складі голови і п'яти членів, які обиралися купецтвом міста на 3 роки, директора та інспектора училища, а також одного члена, якщо такий буде призначений міністром фінансів. Крім них до складу ради входив, як зазначалося, представник від міста. Голова і члени ради мали право відвідувати заняття і перевідні та випускні випробування. Причому свої зауваження вони вносили на розгляд опікунської ради, не роблячи ніяких розпоряджень або зауважень безпосередньо від себе.

Рада мала здійснювати: укладання контрактів на постачання необхідних для училища предметів, на здійснення будівельних і ремонтних робіт; турбуватися про кошти і добробут училища; завідування й розпорядження коштами і майном училища, а також встановлення порядку прийому, зберігання, витрачання і контролю коштів; складання щорічних кошторисів і звітів та надання їх на затвердження зборам

купецького стану; обрання директора і інспектора училища; розгляд подання директора про прийняття посадових осіб в училище і подання в належних випадках їх на затвердження департаменту торгівлі й мануфактур міністерства; обрання зі свого складу одного члена для участі у засіданнях педагогічного комітету училища; звільнення від плати за навчання до 10 % бідних учнів; розгляд клопотань про призначення стипендій, заснованих купецтвом або благодійниками тощо. Опікунська рада мала збиратися не рідше одного разу на місяць. На допомогу опікунській раді у господарських справах засновувався господарський комітет у складі 1-2 членів опікунської ради, директора і інспектора училища та двох викладачів [14, с. 6–8].

Безпосереднє завідування училищем покладалося на директора, на допомогу якому призначався інспектор. Директор і інспектор училища обиралися опікунською радою з числа осіб, які мали вищу освіту і досвід роботи у комерційних училищах не менше 5 років, і затверджувалися на посаді міністром фінансів. На директора покладалося: головування у педагогічному комітеті; участь у засіданнях опікунської ради і господарського комітету; добір законовчителів, викладачів, наглядачів та інших посадових осіб і подання їх у належних випадках через опікунську раду до департаменту торгівлі й мануфактур для затвердження на посаді; подання через опікунську раду до департаменту торгівлі й мануфактур штатних викладачів до вищих окладів жалування; атестація викладачів та інших осіб і подання їх до нагород, чинів і пенсій; складання щорічних звітів про стан навчальної частини і подання їх, після розгляду педагогічним комітетом, через опікунську раду до департаменту торгівлі й мануфактур; прийняття і звільнення нижчих службовців тощо. Директор та інспектор училища, за бажанням, могли викладати в училищі один з предметів, але не більше 8 уроків на тиждень [14, с. 9–10].

Штатні викладачі були зобов'язані викладати не менше 12 уроків на тиждень. Безпосередній нагляд за успіхами і моральністю учнів покладался на спостерігачів, які обиралися або з числа викладачів, або з осіб, які мали право викладати в комерційних училищах. При призначенні на посади спостерігачів, вони мали викладати якийсь предмет. Кожний спостерігач керував одним або двома класами, присвячуючи керівництву не менше половини усіх навчальних годин на тиждень. У Статуті підкреслювалося, що ніхто з осіб, які працюють в училищі, не мають права утримувати підготовчі пансіони для вступу в училище, готувати вступників до училища і давати приватні уроки учням училища, а також тримати учнів у себе на квартирах [14, с. 11].

До складу педагогічного комітету училища, очолюваного директором, входили інспектор, законовчитель і всі викладачі училища. До повноважень комітету входило: прийом учнів і перевірка їх із класу в

клас; обговорення успіхів, поведінки і старанності учнів; визначення нагород учням, які відзначилися успіхами і поведінкою; присудження атестатів учням, які закінчили курс; присудження звання кандидатів комерції і медалей учням, що закінчили курс із відзнакою; відрухування учнів з училища і видача свідоцтв тим, хто вибув до закінчення курсу; призначення випробувань при переході з класу в клас і розподіл викладання навчальних предметів по днях і годинах на підставі затвердженої таблиці тижневих уроків; вибір підручників і посібників та вибір книг для бібліотеки з числа схвалених міністерством народної освіти і духовним відомством, або ж дозволених департаментом торгівлі й мануфактур, і предметів для поповнення кабінетів; розробка правил для учнів і стягнення з них; складання інструкцій для спостерігачів та викладачів; розгляд річних звітів з навчальної та виховної частин тощо [14, с. 12–13].

Педагогічний комітет у повному складі збирався для обговорення справ, що стосувалися всього училища, справи ж, які торкалися окремих класів або викладання окремих предметів, могли обговорюватися в комісіях комітета, які збиралися під головуванням директора або інспектора і складалися з викладачів окремих класів і предметів. Їх рішення затверджувалися педагогічним комітетом. Так, у 1903/1904 навчальному році відбулося 23 засідання педагогічного комітету у повному складі, 16 засідань предметних і класних комісій і 12 засідань інших комісій. У 1904 р. з ініціативи А. С. Синявського було створено також раду батьків [3, с. 125; 9, с. 38; 14, с. 12–13].

У червні 1901 р. розпочалася організаційна діяльність щодо відкриття училища: добір педагогічного складу, прийом заяв від бажаючих вчитися в училищі, видання програм тощо. Кістяк першого складу викладачів на момент відкриття училища був в основному сформований з викладачів Білостоцького комерційного училища, директором якого був А. С. Синявський (Л. М. Реформатський – викладач російської мови, В. Х. Ендерт – німецької мови, М. А. Довгялло – математики, А. І. Кобиличний – чистописання і малювання, Е. Е. Гофман – гімнастики і ручної праці). У подальшому, по мірі становлення училища, до них приєднувалися інші досвідчені педагоги.

Училище відзначалося добре організованим навчальним процесом. Першорядну роль у цьому відігравав хороше підібраний склад висококваліфікованих викладачів-українців, серед яких були Є. С. Вировий, Д. І. Дорошенко, П. С. Єфремов, Б. Ф. Павловський, В. Є. Петрушевський, І. М. Труба, В. А. Харцієв, Г. Г. Черняхівський. Достатньо згадати видатного українського історика Д. І. Дорошенка. Після закінчення у 1909 р. історико-філологічного факультету Київського університету А. С. Синявський запросив його за порадою Є. Х. Чикаленка до роботи в училищі.

Однак катеринославський губернатор не затвердив Д. І. Дорошенка на посаді викладача як відомого вже на той час «мазепинця». Директору училища довелося вжити найрізноманітніших заходів впливу, щоб поладити справу. Прикладом для вчительських кадрів став директор училища, який мав великий педагогічний хист і з любов'ю викладав комерційну географію, комерційну статистику, політичну економію, історію та ін. Високому навчальному рівню викладання сприяли й прекрасно устатковані предметні кабінети: хімічний, природничих наук, спеціальний клас креслення та малювання [4, с. 23; 13, с. 529].

Головними завданнями училища, які педагогічний комітет від початку ставив, були: 1) зміцнення і розвиток особистої ініціативи і самостійності учнів; 2) забезпечення гармонійного розвитку особистості і прояв її індивідуальності. В основу викладання було покладено пробудження в учнів любові до книги і знань та інтересу до самостійної праці [3, с. 100].

Слід зазначити, що Катеринославське комерційне училище стало піонером багатьох удосконалень педагогічної справи, які потім запозичувалися іншими навчальними закладами міста. Орієнтуючись на досягнення педагогічної науки і кращої європейської практики, в училищі було запроваджено багато новацій, зокрема переглянуто все, починаючи від парт (система співвідношення зросту, дистанція і диференціація) до зошитів, запроваджена система детальних характеристик замість балів, особливі форми бланків, журналів, відомостей, відповідно до поставлених завдань. В училищі вперше була вироблена система позашкільного читання, самостійних робіт (дві роботи щорічно з улюблених предметів), створення учнівської громадськості, літературно-наукових гуртків, видання журналів, організація літературних читань і співбесід, фізичне виховання. Педагогічний колектив, долаючи механічне зазубрювання, схоластичність викладання, запроваджуючи наочність та удосконалені методи викладання, сприяв привчання учнів до самостійної праці, активності у роботі і давав міцні знання, які можна було використовувати у житті [3, с. 32–33].

Про свої новації училище неодноразово доповідало на різного роду форумах, зокрема, на нараді директорів і представників комерційних училищ, яку проводило у 1902 р. Міністерство фінансів (було експоновано прийняту в училищі систему медичного огляду учнів, дослідження їхнього психічного стану, зразки зошитів, самостійних робіт учнів, навчальні плани училища з пояснювальною запискою, в якій викладалися основні принципи школи тощо). Система постановки викладання і виховання в училищі, у тому числі викладання спеціальних предметів, була представлена наступного 1903 р. на 3-му з'їзді російських діячів з технічної і професійної освіти та на Облас-

ній виставці в Катеринославі у 1910 р. Упродовж 1903–1914 рр. училище здійснило 25 видань, зокрема програми, звіти, плани, каталоги, збірники науково-педагогічних праць [3, с. 35–38; 4, с. 24].

Тобто, училище було знаним не тільки у нашому місті, але й у всій імперії. Саме тому, багато викладачів перейшли на роботу до московських середніх навчальних закладів (М. Л. Бродський, С. І. Зандер, А. І. Кобиличний, Л. М. Реформатський, І. М. Соловйов), В. І. Пічета, майбутній академік, став працювати приват-доцентом Московського університету. На посади керівників навчальних закладів були обрані І. Я. Акінфієв (Олександрівське комерційне училище), В. В. Олександрів (Єлисаветградське, пізніше Симферопільське комерційні училища), П. О. Доманицький (Катеринославське жіноче комерційне училище С. І. Степанової), В. І. Харцієв (Єлисаветградське комерційне училище), В. Г. Морачевський (Криворізьке комерційне училище), М. А. Довгялло (Новомосковська чоловіча гімназія), Г. Л. Вельш (Гнедінське ремісниче училище), І. Ф. Алдирєв (учительська семінарія) та ін. Крім цього, О. Л. Фовицький, І. Ф. Вертоградов, В. В. Бонч-Бруєвич стали на чолі заснованих ними навчальних закладів [3, с. 53].

Узагалі, слід відзначити, що час від відкриття училища у 1901 р. і до 1906 р. характеризувався швидким розвитком училища як щодо складу учнів і викладачів, так і розвитку матеріальної бази. Училище розпочало свою роботу у новозбудованому тимчасовому одноповерховому дерев'яному, обкладеному цеглою корпусі. Проте воно дуже швидко розвивалося і кожного року під час канікул приходилося добудовувати по декілька нових класів, унаслідок чого була забудована майже вся ділянка. Стало зрозумілим, що вона замала для побудови нового капітального приміщення [3, с. 17, 23, 32].

Опікунська рада почала клопотатися про виділення більшої ділянки землі. Постановою міської думи від 22 травня 1903 р. училищу була відведена інша, удвічі більша ділянка на розі вул. Польової, пр. Пушкіна і вул. Козачої (нині вул. Старокозацька). Попередня ділянка з будівлями училища вартістю 80 тис. крб. передавалися місту з виплатою за них протягом п'яти років 20 тис. крб. Первісний проект будівлі, підготовлений А. С. Синявським, в якому враховувалися усі перспективні потреби училища, оцінювався у 526 тис. крб, проте таких коштів не було.

Остаточний, більш економний проект нової будівлі вартістю 340 тис. крб., розробив міський архітектор Д. С. Скоробогатов. За ініціативи О. Я. Толстікова купецьке товариство прийняло 13 травня 1904 р. рішення про додаткове обкладення торговельних і промислових документів, яке встановлювалося на 6 років і мало дати 120 тис. крб. У липні 1904 р. розпочалося будівництво нового триповерхово-

го приміщення училища, завершене до 1 вересня 1905 р. Величезний пустир, який нагадував звалище, прикрасився гарною будівлею, навколо був розбитий сад, а перед будівлею був облаштований бульвар – тополина алея [3, с. 24–27; 8, с. 2–3].

Всього будівля нараховувала 80 приміщень. Просторі класні кімнати, широкі коридори, чудова актова зала, прикрашена портретами – у медальйонах над вікнами – видатних діячів української історії і культури: Б. Хмельницького, П. Сагайдачного, Петра Могили, Т. Шевченка, буфети на кожному поверсі, їдальні, вчительські для вчителів, що палять, і для тих, хто не палить. Тут було парове опалення, водопровід, вентиляція, електричне освітлення. Цього було достатньо для розміщення 17 класів (12 основних і 5 підготовчих), в яких навчалося близько 700 учнів і працювало 45 службовців [3, с. 37; 11, с. 22].

Учні носили форму з темно-оксамитовим коміром, червоними кантами на брюках і рукавах чорної тужурки з погонами з вензелем Миколи II, оскільки 6 лютого 1907 р. височайшим повелінням училищу було присвоєно його ім'я [1, с. 108; 3, с. 46 б].

Якщо вести мову про динаміку зростання контингенту учнів, то у червні–серпні 1901 р., коли був оголошений прийом до училища, від бажаючих поступила 651 заява, але у шість класів: молодший підготовчий, старший підготовчий (основне й паралельне відділення), 1-й (основне й паралельне відділення), 2-й класи було прийнято лише 201 учень. Наступного року їх кількість зросла до 275, у 1903 р. – до 359, 1904 р. – до 485. Після побудови нового приміщення чисельність учнів у 1905–1906 рр. досягла максимуму – 638, а потім почала зменшуватися: 1907 р. – 598, 1908 р. – 555, 1909 р. – 534, 1910 р. – 498, 1911 р. – 496 учнів [3, с. 68–78].

Зменшення кількості учнів пояснювалося насамперед розширенням мережі комерційних середніх навчальних закладів як на Катеринославщині (2-ге комерційне училище в Катеринославі, в Олександрівську, Нікополі, Юзівці, Алчевську тощо), так і в містах та містечках сусідніх губерній (Кривий Ріг, Мелітополь, Слов'янськ, Барвенково, Гальбштадт та ін.). Відкривалися також нові гімназії і реальні училища [3, с. 78].

Згідно зі Статутом, як зазначалося, до училища мали прийматися переважно діти катеринославського купецтва. Ця норма завжди витримувалася. Так, у 1905/1906 навчальному році в училищі навчалося 213 дітей купців та 9 дітей почесних громадян, другою за чисельністю категорією були діти міщан – 211, потім діти дворян і чиновників – 93, селян – 72, інших станів – 19, іноземних підданих – 8. Як і передбачав Статут, у підготовчих і молодших класах нараховувалося 39–43 учні, а в старших – близько 30. Причому у старшому класі на-

вчалися діти у віці від 16 до 21 року. Перший випуск в училищі відбувся у 1906 р., коли його закінчили 43 учні, а за перші десять років – до 1911 р. – з його стін вийшло 229 випускників [3, с. 87, 91; 10, с. 18].

Оскільки комерційні училища за своїм прямим призначенням мали готувати своїх випускників до практичної діяльності в якості всебічно освічених працівників, а також до найбільш продуктивної роботи у вищих навчальних закладах, вони повинні були неодмінно мати добре обладнані хімічні лабораторії, кабінети товарознавства, приміщення для практичних занять із природознавства і фізики, статистичні кабінети, класи ручної праці тощо, тобто такі структури, яких зовсім не мали гімназії і, навіть, реальні училища. І, дійсно, Катеринославське комерційне училище мало навчальні кабінети і лабораторії, оснащені за останнім словом техніки і шкільної гігієни, багату бібліотеку, колекції мінералів і місцевих металевих виробів тощо [2, с. 125; 3, с. 134–135].

Їх обладнанню та поповненню постійну увагу приділяли і педагогічний комітет, і опікунська рада. Так, лише протягом перших п'яти років для фундаментальної бібліотеки було закуплено 1 982 назви книг (3 113 томів), а для учнівської – 2 858 назв (3 525 томів), загальною вартістю 6 410 крб. [10, с. 32–33].

Основних джерел фінансування витрат на зміцнення матеріальної бази і утримання училища було три: доходи від промислових і торговельних зборів, плата за навчання і благодійні внески. У 1901/1912 навчальних роках від промислових і торговельних зборів надійшло 374 415 крб., у тому числі на побудову будівлі училища – 199 970 крб. і на утримання училища – 174 445 крб. [6, с. 2, 28].

Плата за навчання була встановлена у підготовчих класах у розмірі 100 крб., у молодших – 125 і в 7-му – 150 крб. В окремі роки вона ставала основним джерелом, як наприклад у 1905/1906 навчальному році, коли від учнів поступило 68,9 тис. крб., або 35 % усіх доходів. У цілому ж, скажімо, за 1901/1912 навчальні роки плата за навчання склала 593 655 крб. За цей же період надійшло 138 080 крб. благодійних внесків [6, с. 14–24, 27, 29; 10, с. 30].

Отже, протягом першого етапу (червень 1899 р. – червень 1901 р.) були вирішені основні організаційні питання, пов'язані з відкриттям Катеринославського комерційного училища: створено купецьке товариство, обрана опікунська рада, запроваджено особливий збір з гільдейських і промислових свідоцтв на училище, виділена ділянка землі і розпочато будівництво приміщення, затверджено Статут училища і призначено його директора. За наступні півтора десятка років перше Катеринославське комерційне училище досягло значних успіхів. Значною мірою вони обумовлювалися діяльністю опікунської ради та педагогічного комітету, а також особистістю директора училища.

Бібліографічні посилання

1. Дніпропетровськ: віхи історії / гол. ред. С. А. Квітка. – Д., 2001.
2. Дніпропетровськ: минуле і сучасне / А. К. Фоменко, М. П. Чабан, В. І. Лазебник та ін. – Д., 2001.
3. Екатеринославское коммерческое училище имени государя императора Николая II-го. За десятилетие (к истории училища). – Вып. 1. – Екатеринослав, 1911.
4. Історія Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара / голова редкол. проф. М. В. Поляков. – 4-те вид., переробл. і доповн. – Д., 2008.
5. Катеринослав-Дніпропетровськ – 225. Видатні особистості та обличчя міста. – Вид. 2-ге. – Д., 2001.
6. К отчету о приходе и расходе сумм, поступивших на постройку здания, содержание и оборудование Екатеринославского имени императора Николая II-го коммерческого училища с 1901/2 по 1912/13 уч. год. – Екатеринослав, 1913.
7. Кузьмин Н. Н. Низшее и среднее специальное образование в дореволюционной России / Н. Н. Кузьмин. – Челябинск, 1971.
8. Лазебник В. Оценок «коммерсантам» не ставили: сто лет назад в Екатеринославе открылось одно из лучших коммерческих училищ того времени / В. Лазебник // Наше місто. – 2001. – 3 жовтня.
9. Отчет о состоянии Екатеринославского коммерческого училища за 1903-1904 учебный год. – Екатеринослав, 1904.
10. Отчет о состоянии Екатеринославского коммерческого училища за 1905-1906 учебный год. – Екатеринослав, 1907.
11. Чабан Н. Купцы, дворцы и коммерсанта / Н. Чабан // Апелсин. – 2002. – № 3. – С. 20–23.
12. Чабан Н. Училище для буржуазии / Н. Чабан // Апелсин. – 2004. – № 3. – С. 18–21.
13. Українська культура: лекції за ред. Дм. Антоновича / упоряд. С. В. Ульяновська. – К., 1993.
14. Устав Екатеринославского коммерческого училища, основанного екатеринославским купечеством. – Екатеринослав, 1900.

Надійшла до редколегії 19.05.2016

УДК 94 (477) «1918/1920»

В. С. Савчук

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

В. П. КАРПОВ – ПЕРШИЙ ВИБОРНИЙ РЕКТОР КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Розглянуто життя і діяльність видатного гістолога і філософа професора В. П. Карпова у період, коли він перебував на посаді ректора Катеринославського університету (1918–1920). Наведено джерела, у тому

© Савчук В. С., 2016